

שלוש חטאות מיוחדות

מקורות – (א) הוריות ה: "תניא רבי שמעון אומר" עד ו. "אבל הכא ודאי מייתר", רש"י על אתר, תוספות ד"ה הוראת שעה, ירושלמי הוריות פ"א ה"ח; רמב"ם הל' ממרים פ"ב ה"ד.

(ב) תורת כהנים דבורא דחובה פרשה ב' פרק ג; רש"י על התורה במדבר ח' ח.

בשיעור הקודם עסקנו באופייה של חטאת הציבור, ובהסברים השונים לכך שאין בה דין מיתה. במהלך הסוגיה התייחסה הגמרא למספר קרבנות מיוחדים: פר החטאת שהקריבו הלוויים במדבר, החטאות שהקריבו השבים מהגולה בימי עזרא, ושעירי ראשי חודשים. בשיעור זה נעסוק בדברי הגמרא ביחס לקרבנות אלה.

חטאת הלוויים

בפרשת בהעלותך מצווה הקב"ה את משה לקחת את הלוויים מתוך בני ישראל, לטהרם ולהכשירם לתפקידם במשכן. במסגרת התהליך הזה הביאו הלוויים שני קרבנות:

יולקחו פר בן בקר ומנחתו סלת בלולה בשמן ופר שני בן בקר תקח לחטאת" (במדבר ח' ח).

בפסוק נאמר שהפר השני הוא פר חטאת, אך לא מפורש מהו הפר הראשון. בהמשך הפרשייה מבואר שהפר הראשון הוא פר עולה. הברייתא בסוגייתנו (שמקורה בתורת כהנים, דבורא דחובה פרשה ב' פרק ג), לומדת הלכות שונות מהמילים "פר שני". לדעת רבי שמעון מילים אלה מלמדות על דינים חריגים של חטאת הלוויים, הנובעים מהשוואה בינה לבין פר העולה:

תניא: רבי שמעון אומר, מה תלמוד לומר: זפר שני בן בקר תקח לחטאת?
אם ללמד שהם שנים? והלא כבר נאמר: זעשה את האחד חטאת ואת האחד עולה
לה'!
אלא - יכול תהא נאכלת חטאת ללוים? תלמוד לומר: זפר שני - שני לעולה, מה
עולה לא נאכלת, אף חטאת לא נאכלת" (הוריות ה:ו).

בדרך כלל קרבן חטאת נאכל לכהנים. לדעת רבי שמעון, ההקבלה שיש בתורה בין שני קרבנות הלוויים מלמדת שחטאת הלוויים אינה נאכלת, כשם שעולה אינה נאכלת. ניתן להבין שהשוואה בין העולה לבין החטאת היא טכנית בלבד, וכל מטרתה היא

ללמד את הדין שחטאת הלוויים אינה נאכלת. במסגרת ההבנה הזו נוכל להסביר בדרכים שונות את התוכן המדויק של אותה הלכה:

א. חטאת הלוויים היא חטאת ככל החטאות, אלא שנאמר בה דין מיוחד של איסור אכילה.

ב. ההלכה שהתחדשה ביחס לחטאת הלוויים היא שיש להכניס את דמה אל הקודש¹. לאחר שלמדנו הלכה זו שוב אין צורך ללמוד באופן מפורש שהחטאת אסורה באכילה. איסור זה נובע מהדין הכללי האוסר לאכול בשר חטאת שדמה נכנס לקודש, כפי שנאמר בפרשת צו:

”וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקדש לא תאכל באש תשרף”
(ויקרא ו' כג).

הסבר זה קשה, שכן לא נאמר בשום מקום במפורש שדמה של חטאת הלוויים נכנס אל הקודש. אדרבה, הברייתא בסוגייתנו משווה בין חטאת הלוויים לבין החטאות שהביאו בימי עזרא, שבאו לכפר על עבודה זרה. דמם של שעירי עבודה זרה נזרק על המזבח החיצון, ומכאן נראה שגם הדם של חטאת הלוויים נזרק על המזבח החיצון, ולא בתוך הקודש.

ג. התורה מלמדת אותנו שחטאת הלוויים היא חטאת שבאה על חטא ציבורי, ולכן היא אינה נאכלת. הבנה זו נתמכת מהברייתא בסוגייתנו, שכאמור משווה בין חטאת הלוויים לחטאת שהובאה בימי עזרא לכפר על העבודה הזרה של הציבור. רש"י בפירושו על התורה צידד בהבנה זו ביחס לחטאת הלוויים. בפסוק ז' הוא מסביר, בשם רבי משה הדרשן, שתהליך הטהרה של הלוויים נועד לכפר על החטא של עבודה זרה שבו חטאו הבכורות בעגל. בהמשך הוא מבאר גם את קרבן החטאת של הלוויים בדרך זו:

”ואומר אני, שהוראת שעה היתה, ששעיר היה להם להביא לחטאת עבודה זרה עם פר העולה”
(רש"י במדבר ח' חז).

לדעת רש"י חטאת הלוויים הייתה במהותה חטאת ציבורית שבאה לכפר על עבודה זרה, אלא שבאופן חד פעמי הביאו לקרבן זה פר במקום שעיר.

1 כן פירש ב'גור אריה', במדבר ח' ח.

לפי כל ההסברים שהעלינו עד כה הקרבן שהביאו הלוויים היה חטאת לכל דבר, אלא שמסיבה זו או אחרת אסור לאכול את בשרו. לחלופין ניתן להבין שההיקש בין שני הקרבנות של הלוויים בא לשנות את אופייה של החטאת, ולהעניק לה מאפיינים מסוימים של קרבן עולה. לפי הבנה זו איסור האכילה של חטאת הלוויים איננו דין נקודתי ומיוחד בהלכות ההקרבה של אותה חטאת, אלא הוא נובע מהמאפיינים של קרבן העולה שיש לחטאת זו.

הרקע להבנה זו הוא חלוקה יסודית בין שני סוגים של קרבנות:

א. קרבנות מכשירים.

ב. קרבנות מכפרים.

בדרך כלל קרבן העולה שייך לקבוצה הראשונה, והוא בא להכשיר את בעליו למטרה מסוימת. לעומת זאת, קרבן החטאת שייך לקבוצה השנייה, והוא בא לכפר על חטא². ייתכן שההקבלה בין שני קרבנות הלוויים מלמדת שגם קרבן החטאת שלהם לא בא לכפר אלא להכשיר. הבנה זו מתקבלת על הדעת, שכן לא ידוע לנו על שום חטא שחטאו הלוויים עצמם ושעליו הם צריכים לכפר. אם כן, חטאת הלוויים דומה לעולה שבאה להכשיר ולא לכפר. לכן בשר החטאת לא נאכל, בדומה לבשר העולה.

בסיום הדברים נעיר על תמיהה רבה העולה מדברי רבי שמעון בברייתא. רבי שמעון מחדש שחטאת הלוויים אינה נאכלת. אולם מדבריו משתמע שאילו היא הייתה נאכלת – הלוויים היו אוכלים אותה. קשה להבין את הקביעה הזו, כיוון שבשום מקום אחר לא מצאנו שלוויים אוכלים קודשי קדשים. ואכן, במקורות אחרים שבהם מובאת הברייתא הזו יש גרסאות אחרות, שבהן הלוויים מוזכרים רק כבעלים של הקרבן, ולא מבואר מי היה אמור לאכול את הקרבן³. מסתבר שלולא האיסור המיוחד לאכול את בשר הקרבן היו הכהנים אוכלים אותו, כדינם של קדשי קדשים בכל התורה.

חטאת שבי הגולה

הנושא השני שבו עוסקת הברייתא הוא הקרבנות שהביאו שבי הגולה בימי עזרא:

2 חשוב להעיר שחלוקה זו הינה חלוקה כללית. קיימים גם מספר קרבנות יוצאים מן הכלל, הבאים גם להכשיר וגם לכפר. כמו כן קיימים קרבנות דורון וקרבנות חובה הבאים בזמנים קבועים, כגון תמידים ומוספים, שאינם בהכרח שייכים לאחת מהקבוצות. בעניינים אלה עיין גם בשיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין על מסכת זבחים, עמ' 135-142.

3 עיין במקור הדברים בתורת כהנים (דיבורא דחובה פרשה ב' פרק ג), וכן בתוספתא פרה פ"א ה"ב, בהגהות הגר"א ובתוספתא כפשוטה שם.

"כיוצא בו אמר רבי יוסי: 'הבאים מהשבי הגולה הקריבו עלות לא-להי ישראל פרים
שנים עשר וגוי הכל עולה',
הכל עולה סלקא דעתך? אפשר שחטאת עולה?
אלא הכל כעולה, מה עולה לא נאכלת, אף חטאת לא נאכלת. דתניא, רבי יהודה אומר:
על עבודת כוכבים הביאום, ואמר רב יהודה אמר שמואל: על עבודת כוכבים שעשו בימי
צדקיהו" (הוריות ו.).

הגמרא דנה בדברי הברייתא, ומנסה לבאר מדוע היה צורך בשנים עשר פרים. בנוסף
מבררת הגמרא כיצד הביאו קרבן לכפר על העבודה הזרה שעבדו בימי צדקיהו, והרי
רבים מהחוטאים כבר מתו. בעניינים אלה עסקנו בשיעורים הקודמים.

בסופו של דבר הגמרא מקשה קושיה נוספת מכיוון אחר לגמרי, שאותה אינה
מצליחה לתרץ:

"והא מוידן הווי! - הוראת שעה היתה.
הכי נמי מסתברא, דאי לא תימא הכי, 'איילים תשעים וששה כבשים שבעים ושבעה'
כנגד מי? אלא הוראת שעה היתה, הכא נמי הוראת שעה היתה" (הוריות ו.).

בימי צדקיהו עבדו עבודה זרה במזיד, ולחטא זה אין כפרה בקרבן. לפיכך נאלצת
הגמרא להודות שאין בסיס הלכתי לקרבנות שהביאו שבי הגולה, והכל נעשה בהוראת
שעה. התוספות על אתר מעירים שלפי זה כל הקושיות שהופיעו בשלבים הקודמים
של הסוגיה נופלות מאליהן:

"הוראת שעה היתה - הוא הדין דעל כולהו מצי לתרוצי הכי"
(תוספות שם ד"ה הוראת שעה).

מתוך דברי הגמרא קשה לקבוע מה היה ההיקף המדויק של הוראת השעה, ואילו
הלכות מיוחדות היו כלולות בה. ניתן להבין שהוראת השעה קבעה שאפשר להביא
קרבן העלם דבר של ציבור, אף על פי שהחטא היה במזיד ולא בשוגג. לחלופין ניתן
לפרש שהקרבנות שהביאו לא היו קרבנות העלם דבר של ציבור. הקרבן היה קרבן
חטאת רגיל, והוראת השעה חידשה שמותר להכניס את דמו לקודש ולשרוף את בשרו,
כדין קרבן העלם דבר.

גם הירושלמי על אתר דן בתוכן הוראת השעה (פ"א ה"ח). לפי הירושלמי, הוראת
השעה חידשה שאפשר להקריב את הקרבן אף על פי שרבים מהחוטאים כבר מתו.
הירושלמי דן גם בקרבנות נוספים שנעשו על פי הוראת שעה. בין השאר עוסק

הירושלמי בחטאת שהביאו בימי חזקיהו. לפי רבי יהודה ההלכה היא שלא סומכים על שעירי עבודה זרה, ובמסגרת שיטתו אומר הירושלמי שהסמיכה על הקרבן בימי חזקיהו הייתה על פי הוראת שעה.

למי יש סמכות לשנות את ההלכה בהוראת שעה? קיימים בהלכה שני מקורות סמכות שונים לכך:

- א. נביא רשאי לעקור דבר מן התורה בהוראת שעה אפילו בקום עשה.
- ב. בית הדין הגדול רשאי לעקור דברי תורה בהוראת שעה כדי לחזק את הדת ולעשות סייג לתורה.

הרמב"ם הרחיב מאד את סמכותו של בית הדין הגדול בהקשר זה:

"כיצד? בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדון, אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא. וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים עושין לפי מה שצריכה השעה.

כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בומן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם כדרך, שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"
(רמב"ם הל' ממרים פ"ב ה"ד).

מסתבר שהוראת השעה בימי עזרא התבססה על מקור הסמכות השני. מצבו הרוחני של עם ישראל בימי עזרא היה ירוד, כפי שמסופר בספר עזרא. עזרא ונחמיה נאלצו להתמודד עם מציאות של נישואי תערובת, חילול שבת ועוד. לשם כך הורו עזרא ובית דינו להביא מספר קרבנות חריגים, שמטרתם לחדש את אמונתם של ישראל ולחברם לאביהם שבשמיים.

שעירי ראשי חודשים

בשיעור הקודם ראינו את דינו של רב פפא, הקובע שהדין של חטאת שמתו בעליה אינו קיים בחטאת הציבור, כיוון שהציבור אינם מתים. אחת הראיות שמנסה הגמרא להביא לשיטת רב פפא היא משעירי החטאת שמקריבים כל ראש חודש:

"אלא דוקיא דרב פפא משעיר דראש חדש,

דאמר רחמנא: מייתי מתרומת הלשכה; והא מייתי להו מישראל, והך דפישי היכי

מייתו?

אלא שמע מינה: חטאת שמתו בעליה בצבור קרבה"

(הוריות ו.).

שעיירי ראשי חודשים של כל השנה נרכשים בכסף של תרומת הלשכה, שאותו מביאים הציבור בחודש אדר. במהלך השנה מתו אנשים מהציבור, ואף על פי כן ממשיכים להביא את הקרבנות מתרומת הלשכה. מכאן מוכח שהדין של חטאת שמתו בעליה לא נאמר בחטאת הציבור.

בשלב הבא דוחה הגמרא את הראיה:

"מי דמי? שיעיר ראש חודש דלמא לא מייתו מצבור, אבל הכא ודאי מייתו!" (שם.)

הגמרא טוענת שלא בהכרח מתו אנשים מהציבור. ייתכן שכל מי שתרום לתרומת הלשכה עדיין בחיים. דחייה זו של הגמרא קשה מאד, מכמה סיבות. ראשית, מבחינה מציאותית ההסתברות שאף אחד מהציבור לא מת במשך שנה שלמה היא נמוכה מאד. יתרה מזאת, גם אם יש אפשרות שאף אחד לא מת, במקרים רבים אין לנו אפשרות לברר זאת. רש"י על אתר היה מודע לכך, ולכן הוא כותב שמביאים את הקרבן על הספק:

"דלמא מיתו מצבור דלמא לא מיתו דספק הוי ואהכי קרבה" (רש"י שם ד"ה מי דמי).

גם דברים אלה של רש"י אינם פותרים את הבעיה. בדרך כלל במקרים של ספק בהלכות קדשים מחמירים שלא להקריב את הקרבן, מחשש לחולין בעזרה. כך פוסק הרמב"ם בהלכות שגגות (פ"א ה"ב), כפי שראינו בשיעור בעניין צירוף הוראות שונות⁴. לפיכך לא ברור כיצד לפי רש"י אפשר להקריב את החטאת של ראש חודש מספק, ובמיוחד שמדובר בספק כל כך רחוק.

מלבד הקשיים הטכניים האלה, מהלך הגמרא מעורר קשיים עקרוניים יותר. ממסקנת הגמרא נראה ששיעיר של ראש חודש נחשב כקרבן של היחידים שתרום לתרומת הלשכה. לפיכך, מותו של אחד מהיחידים האלה אמור לפסול את הקרבן⁵. אולם הבנה זאת בעייתי מאוד. מסברה נראה פשוט שהמון שבתרומת הלשכה שייך לכלל הציבור, ולא באופן פרטי לכל אחד מהיחידים.

4 לעיל עמ' 92.

5 הבנה זו מפורשת עוד יותר בסוגיה המקבילה במסכת תמורה (טו:), שם נאמר שאלה שתרמו את הכסף לתרומת הלשכה הם "מרייהו דהני זוזי".

רבים מהציבור פטורים ממחצית השקל, ואינם תורמים לתרומת הלשכה: נשים, גברים מתחת לגיל עשרים ואולי גם כהנים⁶. מסברה נראה שגם מי שאינו תורם כלול בכפרה של שעירי ראשי חודשים. זו המשמעות של קופה ציבורית – הכסף שבקופה שייך לציבור, ולא רק לאלה שתרמו אותו. גם אם מישהו מהציבור מת – הכסף שהוא שילם כבר עבר לרשות הציבור, ולכן אפשר להקריב את קרבנות הציבור, כשיטת רב פפא. לא ברור כיצד מתעלמת הגמרא מסברה פשוטה זו ודוחה את הראייה משעירי ראשי חודשים⁷.

מהלך הגמרא קשה מכיוון נוסף. הגמרא מניחה ששעירי ראשי חודשים דומים באופיים לקרבן חטאת רגיל, וגם הם באים לכפרה על חטא. ואכן, במשניות בתחילת מסכת שבועות מבואר ששעירי ראשי חודשים באים לכפר על מקרים מסוימים של טומאת מקדש וקדשיו.

עם זאת, נראה ששעירי ראשי חודשים הם קודם כל קרבנות הבאים מחמת קדושת היום. אמנם יש בהם ממד של כפרה, אך ממד זה איננו עיקרי באופי הקרבן. גם אם ידוע לנו בוודאות שבמהלך החודש לא התעורר שום ספק ביחס לטומאת מקדש וקדשיו, עדיין חייבים להביא את שעיר החטאת בראש החודש⁸.

לפי זה מסתבר שגם אם אחד מהציבור מת עדיין אפשר להקריב את הקרבן, שהרי עיקרו של הקרבן לא בא לכפרה אלא מחמת קדושת היום. לא ברור אם כן כיצד מנסה הגמרא ללמוד משעירי ראשי חודשים לקרבנות חטאת אחרים, שנועדו בעיקרם לכפר

6 עיין משנה שקלים פ"א מ"ד.

7 התוספות במנחות (עח: ד"ה או) כותבים שלפי שיטת רבי יהודה, הסובר שיש איסור לשחוט על חמץ גם את התמיד של בין הערביים בערב פסח, אין איסור לשחוט את התמיד אם למישהו בציבור יש חמץ, אלא רק אם לשוחט או לזורק יש חמץ. ב'זרע אברהם' (סי' ד', כ"א-כ"ג) הוכיח משם את התפיסה שתרומת הלשכה שייכת לציבור ולא לכל יחיד ויחיד. ייתכן שבשאלה זו נחלקו התנאים במשנה במסכת שקלים שהזכרנו בהערה הקודמת. אמנם עיין רש"י ערכין ד. ד"ה שלנו המסביר זאת אחרת. כמו כן עיין רמב"ם הל' תמורה פ"א ה"א, הכותב שיחיד יכול לעשות תמורה בקרבן ציבור.

בשיעור בעניין חיוב חטאת בתולה בבית הדין (לעיל עמ' 54) ראינו שיש דעות שלפיהן 'פר העלם דבר' איננו נקנה מתרומת הלשכה אלא ממגבית מיוחדת. הרמב"ן במקומות שונים דן בקרבנות נוספים הנקנים בדרך זו (ויקרא א' ב, ובמלחמות ברכות יג). יש לברר האם בקרבנות הנקנים ממגבית מיוחדת יש בעלות פרטית לכל אחד מהציבור או שגם הם שייכים לציבור באופן כללי.

8 הגמרא בחולין ס: מנמקת את החיוב להביא שעירי ראשי חודשים כך: "הביאו כפרה עלי על שמיעטתי את הירח". נראה שהקרבן אינו בא לכפר על ישראל, אלא כביכול לכפר על הקב"ה. עיין גם בזבחים ו: בעניין שני כבשי עצרת, ובתוספתא שבועות פ"א ה"ב.

על חטא. כמו כן קשה על דחיית הגמרא, שממנה נראה שמותו של אחד מהציבור אכן יכול לפסול את הקרבן.

קושיה דומה מתעוררת בסוגיה אחרת, במסכת יומא (ג.). הגמרא שם עוסקת בפר של כהן גדול, שבא לכפר עליו ועל הכהנים. אמנם קרבן זה בא לכפרה, אך מסתבר שהחיוב להביא את הקרבן נובע קודם כל מקדושת היום ולא מהצורך בכפרה. גם אם נדע בוודאות שהכהנים לא חטאו במהלך השנה, עדיין חייבים להביא את פר החטאת. אף על פי כן, הגמרא שם מניחה שהפר קשור ישירות אל הכהן הגדול, ואם הכהן מת – יש לחטאת דין של חטאת שמתו בעליה.

את הקושיות הקודמות איננו יודעים כיצד לתרץ, אך אולי נצליח ליישב את הקושיה האחרונה. כדי לעשות זאת ניזכר בהבנות השונות שראינו בשיעור הקודם לדין חטאת שמתו בעליה:

א. הבעלים של החטאת התכפרו במיתתם, ולכן אינם זקוקים יותר לכפרה של הקרבן.
ב. אי אפשר להקריב את החטאת כיוון שאין כתובת שאפשר להפנות אליה את הכפרה שלו.

לפי ההבנה השנייה נוכל אולי ליישב את הקושיה. אמנם שעירי ראשי חודשים ופר של יום הכיפורים אינם באים מעיקרם לכפרה, אך על כל פנים גם הם זקוקים לכתובת ברורה. הקרבנות האלה מיוחסים לבעליהם – אנשי הציבור כולו בסוגייתנו, והכהן הגדול והכהנים בגמרא במסכת יומא. כאשר הבעלים של הקרבן מת – אין כתובת שאליה אפשר לייחס את הקרבן, ולכן אי אפשר להקריבו.